

Кобута С.,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ХУДОЖНЯ РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ “ДЕРЖАВНА ЗРАДА” В РОМАНАХ ІВАНА БАГРЯНОГО “САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ” ТА ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА “1984”: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається трансформація концепту “державної зради” в умовах тоталітарного режиму. Визначено спільні та відмінні риси в особливостях літературного зображення цього поняття Іваном Багряним та Джорджем Орвеллом.

Ключові слова: типологічний підхід, антиутопія, державна зрада, зрада, тоталітаризм, самоповага, гідність.

В статье рассматривается трансформация концепта “государственной измены” в условиях тоталитарной системы. Определены общие и отличительные черты в особенностях художественного изображения этого понятия Иваном Багряным и Джорджем Оруэллом.

Ключевые слова: типологический подход, антиутопия, измена, государственная измена, тоталитаризм, самоуважение, достоинство.

The article dwells on the subject of the transformation of the concept “treason” in the totalitarian regime. Similarities and differences of the peculiarities of the literary depicting of this notion by George Orwell and Ivan Bahryanj are defined.

Key words: typological approach, anti-utopia, high treason, betrayal, totalitarianism, self-respect, dignity.

Визначні постаті Івана Багряного та Джорджа Орвелла відомі далеко за межами їх національних літератур. Український письменник та публіцист Іван Багрянний (справжнє ім'я Іван Лозов'ягін) завдячує своєю славою не лише власній літературній майстерності, але й мужності на повну силу заявити про неприйняття політичної системи країни, у якій жив. Йому вдалося уникнути долі своїх побратимів і не поповнити лави “розстріляного відродження”, але авторська та громадянська позиція коштувала Івану Багряному батьківщини. Вже у незалежній Україні твори цього видатного літератора стали об'єктом визнання та активного наукового дослідження. Серед науковців, що в тій чи іншій мірі, звертались до його творчої спадщини були Н. Лисенко-Ковальова М. Балаклицький, І. Василюшин, С. Антонович, Н. Шаповаленко, Ю. Мариненко, В. Дмитренко, але багатоплановість та глибина його творів досі приваблюють науковців.

Джордж Орвелл (справжнє ім'я Ерік Артур Блер) є представником англійської літератури, який жив та творив у неоднозначний період між двома Світовими війнами. Визнання та слава прийшли до нього після монументального роману-антиутопії “1984”, що спершу сприймався як алегоричне засудження та конкретна реакція на існуючі тоталітарні режими [2, с. 138]. Проте уважніші критики, як і сам автор, вбачають у творі своєрідне попередження людству, схильному повторювати власні помилки. Цей роман понад півстоліття не втрачає актуальності, його проблематику досліджували Ю. Жаданов, О. Євченко, О. Білько, К. Шахова та інші науковці.

Порівняння проблематики романів Івана Багряного та Джорджа Орвелла дозволяє побачити спільний гуманістичний напрям їхньої творчості, що проявляється у засудженні тоталітарних політичних режимів, які обмежують не лише права людей, але і їхню внутрішню свободу. Актуальність дослідження визначається значним інтересом до творчості письменників одного покоління, котрі у різних кутках землі бачать ті самі суспільні проблеми, а також тим, що романи Джорджа Орвелла та Івана Багряного вперше розглянуто у компаративному аспекті. Метою даної статті є порівняння концепту “державної зради” у найвідоміших романах “1984” та “Сад Гетсиманський”.

З семантичної точки зору, англійське та українське розуміння зради майже не відрізняються. “Великий глумачний словник сучасної української мови” за ред. В. Бусела визначає “зраду” як перехід на бік ворога, віроломство, зрадництво; порушення вірності у коханні, дружбі; відмову від своїх переконань, поглядів і т. ін. [2, с. 237]. Поняття “державна зрада” лише зужує попереднє визначення, класифікуючи дію людини як злочин. В англійській мові на позначення зради і державної зради існують два різні слова: “betrayal” – акт віроломства щодо друзів, країни чи когось, хто вірить тобі¹ [5, р. 130] та “treason” – злочин проти власної країни чи уряду, особливо через допомогу її ворогам або спробу усунути уряд насильницькими методами [5, р. 177]. У романах “Сад Гетсиманський” та “1984”, які є об'єктом даного дослідження, поняття державної зради як морального падіння та вираження людської підлості набуває нових значення та звучання.

Дія антиутопії “1984” відбувається в Океанії, тоталітарній державі якою керує Партія на чолі із напівлегендарним ідеологом Великим Братом. Сюжет розгортається навколо головного героя Вінстона Сміта, який підсвідомо відмовляється бути стандартним гвинтиком у системі. Він не здатен на відкритий бунт проти існуючого режиму, але достатньо мужній, щоб зберегти власне “я”. Він помічає невідповідність власних спогадів тому, що проголошено правдою, і це спонукає його до серйозних роздумів. Пошук істини та спроби зберегти власну думку є достатньою підставою для того, щоб потрапити у руки поліції та опинитись у місці, звідки не повертаються. Сюжетна лінія змушує звернути особливу увагу на інтерпретацію концепту “державна зрада” у романі. Як поняття він існує у людській свідомості, але жодного разу не зустрічається в творі у вигляді прямої номінації. Орвелл ігнорує слово “treason”, натомість користується неологізмом “thought crime” (злочинна думка). Виявом “злочинної думки” є будь-яка ідея, що суперечить офіційній доктрині і вона підлягає найсуворішому покаранню. Простіше кажучи, будь-який прояв інакомислення, навіть підсвідомого, може стати фатальним: “Це було страшенно небезпечно дозволяти своїм думкам блукати, коли ти у громадському місці чи в полі зору телеекрану. Найменша річ могла тебе видати ...будь-що, що могло вказати на твою нестандартність, на наявність чогось, що ти

¹ Український переклад тут і далі автора.

можеш приховувати. В будь-якому випадку, недоречний вираз обличчя ... міг бути підставою для покарання” [6, р. 65]. Слідчий, О’Брайан, що є втіленням системи, вичерпно пояснює, що саме здатність незалежно думати є страшним злочином головного героя : “Нас не цікавлять ті дурні злочини, які ви вчинили. Партію не турбують власне вчинки: все, що нас цікавить – це думка.” [6, р. 265]. Художня реалізація концепту “державна зрада” як інакомислення у безособистісному суспільстві виводить на перший план типологічний збіг у романах Джорджа Орвелла та Івана Багряного. Падіння Вінстона Сміта починається в той момент, коли він купує щоденник – особисту річ для особистих думок: “Він збирався відкрити щоденник. Це не було незаконно (ніщо не було незаконно, оскільки жодних законів більше не існувало), але якщо про це дізнаються, то цілком логічно припустити, що його покаранням стане смертна кара, чи щонайменше двадцять п’ять років каторги” [6, р. 8]. Саме існування думок, якими герой не хоче ділитися з усіма, робить його злочинцем. У романі Івана Багряного символічну роль щоденника відіграє переписка головного героя, а також його особиста бібліотечка, з дарчими підписами однодумців на книгах. На нашу думку, важливо наголосити на тому, що в обох випадках саме у прагненні зберегти свою індивідуальність та власну думку система вбачає страшену загрозу своєму функціонуванню. Потрапивши до “рук правосуддя”, Вінстон Сміт не намагається виправдатись, хоча йому не висунуто офіційного звинувачення. Він розуміє, що винен, адже згідно з правилами Океанії “заборонене та злочинне все, що не є офіційно дозволенним”, особливо якщо мова йде про думки. Отже, у романі Джорджа Орвелла загальноприйнятий концепт “державної зради” як акту нищого віроломства, що передбачає заподіяння реальної шкоди та замах на загальний добробут, втрачає своє первинне значення, поступаючись місцем інакомисленню. Нове визначення не потребує конкретних дій чи узгоджених планів, спрямованих проти держави і це лише підкреслює абсурдність ситуації та антигуманність режиму, який усіма способами намагається перетворити людину на слухняну маріонетку.

У романі Івана Багряного “Сад Гетсиманський” зрада є домінуючим концептом, про що свідчить назва твору – яскрава аллюзія на відомий біблійний сюжет. Головним героєм роману є Андрій Чумак, що потрапляє до рук енкаведистів за чийось доносом. Звинувачений у державній зраді, він змушений пройти всі кола ноїтнього пекла, намагаючись не втратити своєї честі та гідності. Іван Багряний гостро ставить проблему нової інтерпретації державної зради у тоталітарній системі, наголошуючи на тому, що межа між серйозним звинуваченням та фікцією є надзвичайно тонкою. Типологічний підхід дозволяє провести паралель між ситуаціями Андрія та Вінстона Сміта, але там де Орвелл називає речі своїми іменами, зокрема визначає незалежну думку як головний доказ провини, антагоністи Андрія прикриваються гаслами та фальшивими постулатами. Так, слідчий НКВД заявляє Андрієві, чия політична точка зору розходиться з офіційною: “... ми судимо не за погляди, ми судимо за діла ... Гм ... Думаю, що ваші діла не розходяться з поглядами.” [1, с. 184] і таким чином підписує йому вирок ще до початку розслідування лише на підставі наклепу. Більше того, Андрія так і не ознайомлюють з матеріалами його вигаданої справи, позбавляючи його будь-якої можливості виправдатись чи захищатись. Лицемірство та потворність системи, за якою працюють слідчі органи, розкривається у дискусії головного героя та його катів. Вони не просто вимагають “правдивих” зізнань, щоб “врятувати” країну, їм потрібні формальні підстави для знищення так званих “ворогів народу”, тобто насамперед творчу і мислячу інтелігенцію:

– Ми можемо тебе засудити й без твоєї сповіді. Подумай! Але йдеться не про те, щоб тебе засудити. Чи ти не віриш у пролетарську великодушність?...

– Отже, згідно вашої “пролетарської великодушності” вам треба мати формальні підстави, щоб мене конче засудити й знищити?

– Ні. Нам потрібна й правда. Цебто така правда, яка нам потрібна!.. Правда про твоїх спільників і однодумців. Про всіх – про вчорашніх, сьогоднішніх і завтрашніх і про все їхнє кодро, до дітей включно! І про вашу спільну діяльність ...” [1, с. 169-170] Іван Багряний акцентує на серйозній трансформації концепту “державна зрада” у його країні. Це поняття втрачає обов’язковий елемент протизаконної діяльності, стає щитом для владних структур, які намагаються “усунути” всіх незадоволених, інакомислячих чи неблагонадійних з їх точки зору. В результаті таких змін особи, звинувачені у “державній зраді”, як правило, є жертвами системи, а саме поняття деградує і перекликається із сприйняттям Джорджа Орвелла.

Втім, було б помилкою стверджувати, що новий концепт “державної зради” у порівнюваних романах є тожним. В антиутопії Орвелла його класичне розуміння зникає для того, щоб відродитись у глобальному понятті “злочинна думка”, а за сюжетом роману відсутність чіткої диференціації злочинів полегшує спроби органів влади контролювати вчинки та думки людей. Іван Багряний не настільки радикально нівелює концепт “державної зради”, а скоріше вносить в нього суттєві корективи. Він наголошує на тому, що в умовах тоталітарного режиму для пред’явлення звинувачення у “державній зраді” тепер достатньо “правдивого зізнання”, отриманого за допомогою фізичного та морального тиску на людину. Таким чином антигуманна діяльність “стражів закону” вносить свій деструктивний елемент у саме поняття, перетворюючи його на засіб маніпуляції.

Отже, компаративний підхід до аналізу романів дає підстави стверджувати, що концепт “державної зради” у сприйнятті обох авторів різко відрізняється від його загальноприйнятого трактування. У своїх романах Іван Багряний та Джордж Орвелл акцентують на тому, що факт звинувачення у державній зраді втрачає свій глибинно-сакральний зміст, адже мова йде не про реальний злочин, а про маніакальне намагання владних структур підкорити собі всі аспекти життя пересічних громадян за допомогою шпигунства, доносів та провокацій. Типологічна відмінність у реалізації концепту полягає в тому, що у Джорджа Орвелла він трансформується у поняття “злочинної думки”, яке в свою чергу прирівнюється до будь-якої форми інакомислення. У творі ж Івана Багряного поняття “державної зради” не до кінця втратило свій глибинний зміст, але процес “конвеєрного виробництва” так званих ворогів народу додає йому фальшивості, перетворюючи на монументальне поняття на маніпулятивний інструмент в руках сильнішого. Таким чином концепт “державної зради” втрачає пафос та велич, перетворюючись на пародію, і замість праведного гніву викликає лише презирливу посмішку.

Література:

1. Багряний Іван. Сад Гетсиманський / Іван Багряний. – К. : Наукова думка, 2001. – 548 с.
2. Білько О. Л. Проблеми еволюції жанру антиутопії та його особливості в англійській літературі першої третини ХХ ст. / О. Л. Білько// Іноземна філологія. – Вип. 105. – Львів, 1993. – С. 135-143.
3. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 988 с.
5. Longman Dictionary of Contemporary English. – London : Pearson Longman, 2006 – 1952 p.
6. Orwell G. Nineteen Eighty-Four / G. Orwell. – London : Penguin Books, 1989. – 328 p.